

Відгук
Прийнято 27.06.2025
Томбарадов спеціалізованої
вченої ради ДФ 26.133.098
Д. Філософ. Н.-к, проф. О. Даниш 20.06.2025

Голові спеціалізованої вченої ради
ДФ 26.133.098
у Київському університеті
імені Бориса Грінченка
доктору філософських наук,
професору кафедри філософії та
релігієзнавства
факультету суспільно-гуманітарних наук
Миколі СТАДНИКУ

Відгук

офіційного опонента **Предко Олени Іллівни**, доктора філософських наук, професора кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка на дисертацію **Дейнеги Євгена Олександровича «Релігія як чинник формування етноментальності у вітчизняних освітніх практиках: історія та сучасність»**, подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 031 Релігієзнавство.

1. Актуальність дисертаційної роботи. У сучасних умовах переосмислення національної ідентичності та духовно-культурних засад українського суспільства особливого значення набуває вивчення ролі релігії як чинника формування етноментальності, позаяк вона є не лише складовою духовної культури народу, а й виступає важливим механізмом передачі етнічних цінностей, норм, моделей поведінки та світоглядних орієнтацій. З одного боку, у різні історичні періоди релігійна складова освіти відігравала провідну роль у формуванні моральних якостей, патріотичного виховання та збереженні етнічної ідентичності, оскільки історія української освіти тісно пов'язана з релігійною традицією — від братських шкіл і Києво-Могилянської академії до сучасних християнських навчальних закладів, а з іншого — радянський період характеризувався спробами витіснення релігійного компонента з освітньої сфери, що суттєво вплинуло на зміну етноментальних моделей. У сучасній Україні відбувається процес повернення до традиційних духовних цінностей та інтеграції релігійного складника в окремі аспекти освіти, що зумовлює необхідність наукового осмислення історичного досвіду, а також аналізу

потенціалу релігії як чинника формування національного менталітету в умовах глобалізації, інформаційної війни та культурної гібридизації. Отже, дослідження ролі релігії у формуванні етноментальності через освітні практики є актуальним для розуміння глибинних механізмів духовного становлення особистості, збереження культурної спадщини та розвитку цілісної національної системи освіти.

2. Наукова новизна результатів дисертації (теоретичних та/або експериментальних). Уперше в українському науковому дискурсі здійснено системний аналіз релігії як цілісного соціокультурного чинника, що формує етноментальність у контексті освітніх практик різних історичних періодів — від часів Київської Русі до сучасної України. Розкрито взаємозв'язок між релігійною освітою та трансляцією етнічних моделей поведінки, національних цінностей, світоглядних орієнтацій, що формують українську етнокультурну ідентичність та обґрунтовано роль релігійних інститутів (церкви, братських шкіл, колегій, духовних академій тощо) як агентів етноментального впливу в українській освітній традиції. Автор звертає увагу на трансформаційні впливи релігії на етноментальність у зв'язку з ідеологічними змінами (колоніальна політика, радянський атеїзм, посттоталітарне відродження духовності тощо) та сучасними викликами (секуляризація, глобалізація тощо). У дисертаційному дослідженні архетип українського етносу «поле-дім-храм» корелюється з складниками архетипу «герой-господар-священник», які втілюють різні аспекти становлення, підтримки й трансляції етнокультурної ідентичності, соціального порядку та духовного сенсу. Елементами новизни вирізняється виокремлення моделей взаємозв'язку етноментальності та освітніх духовних практик, які дозволяють глибше зрозуміти, як формуються ціннісні орієнтири, світоглядні уявлення та культурна ідентичність народу через систему освіти, що інтегрує релігійні, моральні та етнокультурні компоненти.

3. Теоретичне і практичне значення результатів дисертації.

Результати дисертаційного дослідження розширюють наукові уявлення про релігію як важливий компонент формування етноментальності в контексті української освітньої традиції. Розкриваючи історичну динаміку впливу релігії на формування ціннісних орієнтацій, моральних норм і етнокультурної ідентичності в освітньому просторі України, автор пропонує нове бачення взаємозв'язку між релігійною свідомістю, національною ідентичністю та ментальними структурами в освітньому процесі. Одержані результати можуть бути використані при розробці навчальних курсів з культурології, педагогіки, релігієзнавства, історії освіти, що сприятиме вдосконаленню змісту освітніх програм, зокрема інтеграції елементів духовно-морального виховання у міждисциплінарному контексті. Висновки дослідження можуть бути використані для розробки освітньо-виховних стратегій у багатоконфесійному середовищі з урахуванням етнокультурних особливостей.

4. Наукова обґрунтованість результатів дисертаційного дослідження забезпечується системним підходом до вивчення феномену релігії як культурно-історичного й аксіологічного чинника формування етноментальності у вітчизняному освітньому просторі. У процесі дослідження було застосовано міждисциплінарну методологію, що включає елементи історико-культурного, порівняльно-аналітичного, феноменологічного, герменевтичного та контент-аналізу. Усі положення, сформульовані в дисертації, спираються на верифіковані джерела: історичні документи, релігійні тексти, наукові праці з етнології, релігієзнавства, історії освіти та культурології. Обґрунтованість рекомендацій підкріплена аналізом емпіричного матеріалу (освітні програми, результати соціологічних досліджень, історико-релігійна база джерел), що дозволяє ефективно трансформувати теоретичні висновки в конкретні освітні стратегії формування етноментальної ідентичності.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Здобувачем повною мірою виконано поставлене наукове завдання, яке полягало у всебічному аналізі релігії як чинника формування етноментальності в освітньому контексті України. У дисертації відстежено генезу релігійного компонента в національній освітній традиції — від домінування церковної парадигми в період Київської Русі до сучасного етапу конфесійного плюралізму та культурної відкритості. У процесі роботи здобувач виявив здатність до критичного аналізу джерельної бази (історико-релігійні тексти, документи, освітні програми тощо); побудови аргументованих наукових узагальнень; систематизації понять і розробки власної інтерпретації категорії «етноментальність» у її взаємозв'язку з відповідною термінологічною системою.

6. Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях. Наукові результати дисертації висвітлено у 13 наукових публікаціях, а саме: у 6 статтях (2 у співавторстві), з них — 5-и публікаціях, які опубліковані у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Дисертація Є.О. Дейнеги належно апробована на 6 міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

7. Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу. Структура дисертації є послідовною та обґрунтованою: вона включає вступ, три розділи, підсумки до кожного з них, загальні висновки та список використаної літератури. Зміст кожного розділу чітко узгоджується з метою та завданнями дослідження, а зроблені висновки відповідають встановленим вимогам до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії. Автор роботи на належному науковому рівні обґрунтував вибір теми, її актуальність, сформулював мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, а також обґрунтував доцільність застосованих методів.

У першому розділі «Феномен етноментальності в контексті релігієзнавчого аналізу» (с.26-90) феномен етноментальності, який відображає глибинні особливості національного світовідчуття, мислення, поведінки та культурної спадщини певного етносу, розглядається у взаємозв'язку із релігією як формою колективної духовності. При цьому у релігієзнавчому контексті етноментальність аналізується як сукупність ментальних структур, що формуються під впливом сакральних традицій, релігійних вірувань, міфів і обрядової практики народу.

Є.О Дейнега зазначає, що релігія відіграє роль не лише як духовна система вірувань, а й як канал міжпоколінної трансляції етнокультурних цінностей, які стають складовою ментального коду етносу. Наприклад, православ'я в українській культурі не просто задавало релігійні норми, а й формувало соціальні моделі поведінки, символічні структури (уявлення про добро і зло, совість, терпіння, милосердя тощо), які інтегрувались у повсякденну свідомість народу. Слушною є думка автора про те, що «процеси релігійної асиміляції в минулому значною мірою впливали на формування етнокультурної ідентичності українців»(с.59). Є.О. Дейнега підкреслює, що релігієзнавчий аналіз дозволяє відстежити, як різні конфесійні традиції впливали на структуру етноментальності — порівнюючи, наприклад, католицьку й православну ментальність.

Другий розділ «Історичні засади формування етноментальності у вітчизняних освітніх практиках» (с.91-150) присвячений формуванню етноментальності в українській освітній традиції, яка має глибокі історичні корені, що тісно пов'язані з духовно-культурним розвитком народу. Причому освіта в Україні завжди виконувала не лише пізнавальну, але й світоглядно-ціннісну функцію, сприяючи закріпленню етнічних архетипів, моделей поведінки, мови, релігійних уявлень та моральних норм. Дисертант слушно зазначає, що засадничу роль у формуванні етноментальних орієнтацій відігравала християнізація Русі, яка започаткувала церковну освіту. Школи при церквах і

монастирях не лише навчали грамоти, а й плекали морально-етичні цінності, які формували у населення образ ідеального християнина — покійного, справедливого, милосердного. Це були перші прояви системної освіти, де формувалась єдність віри, мови, духовного стилю життя. «Уже в XI столітті в Київській Русі в елітарних школах вивчали філософію, граматику, риторику, історію, богослов'я»(с.94). Однак православні освітні практики зазнавали різних впливів, зокрема протестантизму та католицизму. Проте, як зазначає дисертант, католицька освіта мала амбівалентний вплив на українську етноментальність, позаяк, з одного боку — стала джерелом модернізації, впровадження гуманістичних та моральних ідеалів, а з іншого — була інструментом духовної експансії, що часом підривала національно-релігійну самобутність (с.99). Однак у XVI–XVII століттях в умовах польсько-католицької експансії створюються братства та братські школи, які стають осередками захисту національної віри, мови, традицій та освіти. Саме у цій царині відбувається цілеспрямоване формування української етноментальності — через навчання рідною мовою, ознайомлення з церковнослов'янською та грецькою традиціями, формування ідеї духовної та національної автономії.

У XVIII–XIX ст. русифікація й уніфікація освітніх програм призвела до часткової втрати етнокультурної самобутності. Однак неформальні освітні практики (домашнє навчання, парафіяльні школи, народна педагогіка) продовжували транслювати етнічні цінності, звичаї, релігійні уявлення. У кінці XIX — на початку XX ст. відбувалося активне відновлення національної освіти, що виражалось у національно зорієнтованій освіті, яка ґрунтувалась на українській мові, традиціях, моралі й вихованні в дусі народної культури.

Попри офіційну політику атеїзму та уніфікації, етноментальні елементи не зникали повністю. Вони зберігалися через родинне виховання, фольклор, літературу, неофіційні традиції. Українська школа, навіть в умовах ідеологічного тиску, частково транслювала гуманістичні, трудові та патріотичні цінності. Після

1991 року українська освіта отримала можливість повернутися до власних етнокультурних витоків. У різні етапи історії України релігія по-різному впливала на освітній процес, що уможливило виокремлення дисертантом декількох характерних моделей такого впливу(с.147-148), зокрема синкретичної (дохристиянська доба), конфесійно-уніфікованої (X–XV ст.), унійно-поліконфесійної (XVI–XVIII ст.), імперсько-асиміляційної (XIX – поч. XX ст.), секулярно-репресивної (радянський період), плюралістично-відновлювальної моделей (після 1991 року).

У третьому розділі «Релігійна складова ментальних змін у сучасних освітніх практиках» (с.151-189) звертається увага на те, що релігійна складова виступає джерелом морально-етичних норм; формує ціннісно-світоглядні орієнтири, впливаючи на життєві смисли та поведінкові установки, сприяє духовній рефлексії, розвитку емпатії, діалогу. Є.О. Дейнега зазначає, що релігійно-конфесійна складова освітніх практик української діаспори виконує не лише духовно-виховну, а й ідентифікаційну, соціально-психологічну функції. Через неї зберігається українська етноментальність, адаптована до нового контексту, але укорінена в традиції, оскільки «через організацію суботніх шкіл, курсів українознавства та мовних програм вони сприяють формуванню української самосвідомості в наступних поколіннях»(с.187). Безперечно, така система освітніх практик допомагає діаспорі не розчинитися у глобалізованому середовищі, при цьому зберігаючи власну культурно-духовну унікальність.

Є. О. Дейнега продемонстрував здатність логічно та послідовно узагальнювати значний обсяг проаналізованого фактичного матеріалу у підсумках до розділів і загальних висновках, що мають значення для релігієзнавства.

8. Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Аналіз тексту дисертації Є. О. Дейнеги дає всі підстави

стверджувати, що здобувач дотримувався вимог академічної доброчесності в повному обсязі.

9. Дискусійні положення ТА зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи обґрунтованість наукових положень дисертаційної роботи Є.О.Дейнеги, її достовірність та новизну, висловимо разом із цим і деякі побажання та зауваження:

1. Тема дисертаційного дослідження доволі широка; її назва більше «підходить» до монографічного дослідження. Також вражає значна кількість ключових слів. Згідно з вимогами до оформлення дисертації кількість ключових слів повинна становити від п'яти до п'ятнадцяти (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-17#Text>).

2. У дисертаційному дослідженні помітною є демонстрація можливостей історичних дискурсів, які місцями переважають суто релігієзнавчі рефлексії щодо взаємозв'язку етноментальності та освітніх практик. Під час ознайомлення з текстом дисертації склалося враження, що автор утримується від висловлення особистої позиції щодо низки питань, які вже доволі розлого й авторитетно опрацьовані в царині релігієзнавчого дискурсу.

3. Звернемо увагу на питання виокремлення основних моделей взаємозв'язку релігій та освіти як чинників формування етноментальності. У дисертації вказано на релігійний вплив на освітні процеси, що уможливило виокремлення типології моделей такого впливу, зокрема синкретичну, конфесійно-уніфіковану, унійно-поліконфесійну, імперсько-асиміляційну, секулярно-репресивну, плюралістично-відновлювальну моделі (с. 147-148). Однак така різноплановість моделей не повинна перешкоджати науковцю «виокремити» їх методологічний потенціал, систематизувати й унормувати концептуальний каркас та запропонувати в цьому контексті їх можливості, конструктиви й деструктиви в межах академічного релігієзнавства. У цьому

контексті дисертанту доцільним було б чіткіше окреслити критерії, за якими здійснюється типологія даних моделей.

4. Вважаємо, що дисертаційне дослідження значно виграло б від розгляду особливостей наративів та контрнاراتивів взаємозв'язку етноментальності та освітніх практик в умовах російсько-української війни, оскільки саме у цій царині відстежується боротьба за смисли, ідентичність та культурну пам'ять у сфері освіти. Ці смисли реалізуються через суперечливі дискурси, які транслують різні уявлення про національну ідентичність, духовні цінності та освітні пріоритети.

5. Є й інші зауваги, зокрема неуніфіковані лапки (« »), у тексті дисертаційної роботи слово «священник» не завжди пишеться з двома літерами «нн», а проєкт з «є», наявні також стилістичні та граматичні огріхи (с. 62, 72, 89, 94, 95, 169).

10. Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей. Дисертація є завершеним, самостійним, структуровано обґрунтованим науковим дослідженням, яке відповідає вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Робота має міждисциплінарний характер; вона поєднує релігієзнавчий, історико-педагогічний та культурологічний аналіз та має наукову та практичну цінність. Критичні зауваження, що були висловлені, не заперечують наукової цінності дослідження, не применшують його теоретичного і практичного значення та не змінюють загального позитивного враження від роботи. Переважно вони стосуються дискусійних аспектів або вказують на можливі напрямки для подальших наукових розвідок.

11. Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам. Дисертація Євгена Олександровича Дейнеги, представлена на здобуття ступеня доктора філософії, є актуальним, самостійним та завершеним науковим дослідженням, що виконане на високому науково-

Таким чином, дисертаційна робота Євгена Олександровича Дейнеги «Релігія як чинник формування етноментальності у вітчизняних освітніх практиках: історія та сучасність» повністю відповідає п. 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., №44 (зі змінами), Наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 та №155/30023, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 031 Релігієзнавство.

Олена ПРЕДКО

Сигнатура завісую:

Відділ

Міністерство внутрішніх справ України

Ідентифікаційний код 02010801

Х.В.

Син